

SEBASTIAN ŻUROWSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Językoznawstwa

ORCID: 0000-0003-0457-4979

Przegląd polskich badań nad strukturą tematyczno-rematyczną wypowiedzi (1977–1997)

A b s t r a k t: Artykuł jest syntetycznym przeglądem polskiego piśmiennictwa językoznawczego z lat 1977–1997 pod kątem publikacji poświęconych strukturze tematyczno-rematycznej wypowiedzi. Umowne granice opisywanego okresu wyznaczają daty publikacji dwóch ważnych monografii (Bogusławski 1977, Wajszczuk 1997). W kolejnych paragrafach zebrane są m.in. informacje o pionierskich publikacjach z lat 70. XX w., najważniejszych kierunkach badań nad STR prowadzonych przez polskich językoznawców we wskazanym okresie (1977–1997), a także o pracach zorientowanych bardziej dydaktycznie.

S ł o w a k l u c z e: struktura tematyczno-rematyczna; językoznawstwo polskie; historia językoznawstwa

0. Celem artykułu jest przedstawienie syntetycznego przeglądu polskich prac poświęconych tematyce struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzi (dalej: STR) opublikowanych w latach 1977–1997. Niewątpliwie wyjaśnienia wymaga tak nietypowe wyznaczenie dat. Przyjąłem, że cezurę czasową dwóch ostatnich dekad XX wieku wyznaczają lata publikacji dwóch monografii: *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences* (1977) Andrzeja Bogusławskiego i *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu* (1997) Jadwigi Wajszczuk. Pierwsza ze wspomnianych

nych książek niejako podsumowała pierwszy okres badań nad STR w Polsce i wyznaczyła perspektywę na kolejne lata, a druga praktycznie zdefiniowała współczesny sposób podejścia do opisu jednostek metatekstowych. Oczywiście wspomniane daty traktuję umownie, zwłaszcza początkową, bo przecież monografia A. Bogusławskiego nie pojawiła się w próżni i jest rezultatem dosyć długiego procesu wprowadzania do polskiego językoznawstwa zagadnień związanych z aktualnym rozczłonkowaniem wypowiedzi.

1.0. W polskiej tradycji językoznawczej punktem odniesienia większości¹ analiz związanych ze strukturą tematyczno-rematyczną jest wspomniana monografia A. Bogusławskiego *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences* (Bogusławski 1977). Autor przedstawia w niej m.in. podstawowe założenia i terminy związane z STR (przy czym wprowadzana siatka pojęć jest w zasadzie przeinterpretowana w porównaniu z dotychczasową tradycją), omawia procedurę kontrastowania eliminacyjnego, hierarchiczną budowę STR, wpływ prozodii czy partykuł na STR (miejsce partykuł w STR to temat, który później intensywnie rozwijany jest i był przede wszystkim w pracach Macieja Grochowskiego oraz jego uczniów – przede wszystkim Annę Kisiel i Magdalenę Żabowską). Wbrew większości badaczy A. Bogusławski proponuje też „pozbycie” się rozpowszechnionej kategorii modalności, którą zastąpić można właśnie aparatem pojęciowym związanym z STR. Prawie wszystkie zdania i wypowiedzi analizowane przez autora są przykładami z języka angielskiego (w dodatku preparowanymi) – przykłady z języków innych niż angielski stanowią jedynie ok. 5% wszystkich (a jest ich ponad 700) egzemplifikacji wykorzystanych w pracy do egzemplifikacji też i prowadzenia wywodu. Nie oznacza to jednak, że *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences* jest monografią poświęconą językowi angielskiemu – jest wręcz przeciwnie, gdyż opisywane kwestie dotyczą w zasa-

¹ Można by próbować uzasadniać, że chodzi nawet o „wszystkie” współczesne analizy zjawiska, choć stan faktyczny jest taki, że byłoby to sformułowanie zbyt mocne. Na przykład w monografii Aleksandra Kiklewicza *Podstawy składni funkcjonalnej* w podrozdziale „Funkcja tematyczno-rematyczna” koncepcja STR jest referowana bez odwołania do prac A. Bogusławskiego (i do jakichkolwiek innych polskich autorów z wyjątkiem Jana Mazura), a także – co już bardziej zastanawiające – bez odwołania do strukturalistów praskich (por. Kiklewicz 2004: 218–223).

dzie ogólnego funkcjonowania STR w systemie języka, a nie w konkretnym systemie jakiegoś języka (tu: angielskiego).

1.1. Wątki podejmowane przez A. Bogusławskiego w wspomnianej monografii były w późniejszych latach rozwijane i przez autora, i przez innych badaczy. Trzeba jednak dodać, że przed cezurą 1977 roku temat STR był podejmowany (i to wcale nie okazjonalnie) przez polskich autorów. Szczególne zasługi na tym polu należy przypisać Marii Renacie Mayenowej – redaktorowi serii zbiorów tekstów, które przypisać można głównie do lingwistyki tekstu, ale w których studia poświęcone aktualnemu rozczłonkowaniu zdania zajmowały niepoślednią rolę, por. Mayenowa (red.) 1971, 1974, 1976, 1978². W tych tomach czytelnik mógł zapoznać się z polskojęzycznymi³ wersjami tekstów m.in. Viléma Mathesiusa (1971), Jurija Martemianowa (1971), Jana Firbasa (1974), Františka Daneša (1974) i Miroslava Červenki (1974, 1976).

1.2. Zanim wykształcił się współcześnie stosowany aparat pojęciowy związany z STR autorzy zajmujący się składnią zauważali, że prócz tego, co można nazwać budową składniową zdania i niezależnie od związków gramatycznych, istnieje płaszczyzna „psychologicznej” analizy zdania. Bodaj najpełniejszy (choć bardzo esencjonalny – i jednocześnie chyba nieco pomijany⁴) opis tej płaszczyzny „psychologicznej” dał Henryk Misz (por. Misz 1962, 1981: 56–62). Jego koncepcja w zasadzie da się przełożyć na współczesną terminologię⁵, a zasadniczą opozycję temat–reumat określał jako opozycję *człon wyjściowy (cw) – człon rozwijający (cr)*. Podstawowe założenia i ustalenia Misza można przedstawić w pięciu punktach:

- rozczłonkowanie psychologiczne zdania jest niezależne od jego budowy gramatycznej;

² Do tego cyklu zaliczyć trzeba także tom pod red. Teresy Dobrzyńskiej, por. Dobrzyńska (red.) 1990, który poświęcony jest pamięci M.R. Mayenowej.

³ Wyjątkowo w niektórych tomach serii pewne teksty, m.in. J. Firbasa (1978), a także F. Daneša i Petra Sgalla (Daneš, Sgall 1978) są drukowane w językach oryginałów.

⁴ Wprost do prac H. Misza odwołuje się bardzo niewielu autorów piszących o STR, por. np. Mazur 1986. Zresztą generalnie prace tego autora nie są obecne w obiegu także w kontekście tego, czym zajmował się przede wszystkim, czyli badań składniowych (por. więcej na ten temat Grochowski 2014).

⁵ W bibliografii H. Misz przywołuje prace m.in. V. Mathesiusa oraz F. Daneša.

- zmiana rozczłonkowania psychologicznego nie wpływa na znaczenie leksykalne i stosunkowe⁶ zdania;
- możliwe są zdania wyłącznie z członem wyjściowym lub wyłącznie z członem rozwijającym, które jednak zawsze można przekształcić w konstrukcje dwuczłonowe po uzupełnieniu;
- w analizie psychologicznej istotny jest kontekst (językowy) oraz kon-sytuacja (językowa i sytuacyjna);
- wykładnikami rozczłonkowania psychologicznego są: szyk, akcent zdaniowy oraz „szczególne wyrazy” (przykłady podane przez H. Misza to takie partykuły jak: *to, właśnie, jedynie, tylko*).

Henryk Misz ponadto podkreśla (będąc z założenia badaczem języka pi-sanego) zasadniczą różnicę między językiem pisanym a mową:

Ale wartość szyku inna jest dla zdania pisanego, inna dla mówionego. W mowie pisanej odpada bowiem akcent zdaniowy, odgrywający znaczną rolę w mowie żywej. [...] W mowie żywej szyk schodzi w ogóle na dalszy plan wobec akcentu zdaniowego, który wyróżnia nosiciela dominanty teściowej. Ogólnie rzecz bio-rząc, doniosłość szyku nie jest tak wielka, jakby się mogło zdawać. (Misz 1981: 61)

Omówiona powyżej koncepcja została później wykorzystana przez H. Misza w studium o szyku wyrazów w języku polskim, w którym uznał on, główną zasadą szyku w języku polskim jest właśnie zasada „psychologiczna”, czyli że szykiem rządzi to, co nadawca w danej wypowiedzi uznaje za człon wyj-ściowy, a co za człon rozwijający (por. Misz 1966, 1981: 92–154).

Oprócz H. Misza problem „czynnika psychologicznego” w analizie za-sad szyku zdania polskiego podejmowali w pracach publikowanych jeszcze przed II wojną światową m.in. Stanisław Szober, Zenon Klemensiewicz i Sta-nisław Jodłowski. Ich ustalenia omawia S. Jodłowski (1976: 153–160).

2.1. STR zdania w szerszym niż dotychczasowe ujęcia (obejmującym bowiem odległe od języków europejskich języki azjatyckie) zakresie opisywał w kil-kunastu pracach Romuald Huszcza (1979, 1980, 1983, 1986a, 1986b, 1987a,

⁶ Znaczenie leksykalne związane jest ze znaczeniem użytych w zdaniu jednostek, natomiast znaczenie stosunkowe w rozumieniu H. Misza można utożsamić ze strukturą predykatowi-argumentową lub rolami funkcjonalnymi.

1987b, 1988, 1990a, 1990b, 1991a, 1991b, 2000, 2003, 2004)⁷. Dzięki jednolitej metodologicznie analizie języków różnych typologicznie (polskiego, angielskiego, japońskiego i wietnamskiego) możliwe jest wskazanie uniwersaliów STR. Takimi uniwersaliami (co zostało też wychwycone przez A. Bogusławskiego, który nie pracował na materiale tak różnych języków) jest zasadniczo binarny oraz hierarchiczny charakter STR. Przyjmowana jednak przez R. Huszcę terminologia jest nieco uproszczona w stosunku do tej, która jest obecnie stosowana np. przez badaczy opisujących semantykę różnych klas jednostek. Przede wszystkim temat jest tutaj rozumiany jako obiekt znajdujący się w strukturze zdania (jego część inna niż reumat), a nie poza zdaniem (w większości późniejszych prac te części zdania, która R. Huszcza nazywa tematem, byłyby określone jako dictum tematyczne, a tematem nazwany byłby jakiś obiekt pozajęzykowy, o którym dane zdanie coś komunikuje):

Zastosowana tu definicja tematu zdania jest oparta na założeniu, iż podział tematyczno-rematyczny ma charakter porządkujący i z funkcjonalnego punktu widzenia jest pewnego rodzaju klasyfikacją informacji przekazywanych w procesie komunikacji językowej. Pewne jednostki leksykalne w obrębie zdania, lub ich grupy, stają się jakby hasłami wywoływawczymi sygnalizowanymi przez nadawcę odbiorcy, który pod takim wskazanym mu hasłem ma zaklasyfikować treść zdania w swoim umyśle. Człon składniowy (a także grupa składniowa lub niekiedy całe zdanie podrzędne) zasygnalizowany w taki sposób to temat zdania. Pozostałe człony niesygnalizowane jako temat należą do rematu zdania, który jest zawsze głównym celem wypowiedzi. (Huszcza 1990a: 57)

Terminologia ta jest raczej zbieżna z tymi podejściami, które analizują strukturę tematyczno-rematyczną nie zdania (wypowiedzenia), a większych tekstów, niewątpliwie pozwala jednak sprawnie porównywać STR w różnych językach.

⁷ Wyniki tych badań nie zostały zebrane w ujęciu monograficznym i funkcjonują właśnie jako ten cykl artykułów publikowanych na przestrzeni kilkunastu lat. W większości mieszczą się one w okresie, który wskazałem w tytule artykułu. Jako ciekawostkę w tym miejscu można przytoczyć też fakt, że także wyłącznie z dwóch prac (w pracy mylnie cytowanego jako Ryszard) R. Huszczy (1980, 2000) korzystała Lucyna Gebert w swoim skrótowym opisie struktury informacyjnej zdań w językach słowiańskich (Gebert 2009) – inne języki słowiańskie zostały w tym wypadku opracowane na podstawie innych prac.

2.2. Kolejnym autorem, które zajmował się opisem STR i któremu można przypisać pewną spójną wizję tego zagadnienia, jest Stanisław Karolak (por. Karolak 1984: 30–40; Bogacki, Karolak 1992: 177–180; Karolak 2002: 230–243)⁸. Odrębność od koncepcji np. A. Bogusławskiego widać chociażby w tym, że S. Karolak niezależnie od STR przypisuje każdemu zdaniu (zgodnie z tradycją) także ramy modalne. Na tle całości dorobku autora widać wyraźnie, że problem STR nie był najistotniejszy⁹, jednak hierarchizacja – prymarnie nienacechowanych – elementów struktur predykatowo-argumentowych była dla niego oczywista. Istotą tej hierarchizacji było to, że równorzędne argumenty struktury predykatowo-argumentowej są porządkowane dopiero przez STR:

Uwzględniając fakt, że predykaty proste mogą różnie porządkować swoje argumenty, uznaje się, że nie jest w nie wbudowany jakiś stały, raz na zawsze dany tematyczno-rematyczny porządek argumentów. (Karolak 1984: 34)

Ponadto – zdaniem S. Karolaka – temat jest powiązany ze zjawiskami referencjalnymi wypowiedzi, co widać np. w tym, że zdania typu *Słońce świeci*, *Deszcz pada* interpretuje prymarnie jako zdania, których tematem jest jakieś (oczywiste dla nadawcy) miejsce, a nie doszukuje się zawsze wyrażenia tematycznego (reprezentującego temat) w warstwie formalnej zdania (Karolak 2002: 232). W podobnym duchu utrzymane jest rozumienie tematu przedstawione jest w późniejszym artykule Jolanty Chojak i Zofii Zaron (Chojak, Zaron 2005). W tym podejściu (które obecnie raczej wśród polskich badaczy składni w perspektywie funkcjonalnej przeważa) temat jest obiektem

⁸ Stanisław Karolak współredagował również tom prac poświęcony problematyce STR, por. Banyaś, Karolak (red.) 1988, który – najprawdopodobniej ze względu na to, że zawiera wyłącznie teksty w języku francuskim i włoskim – nie jest często cytowany w polskiej literaturze przedmiotu.

⁹ Por. ocenny sąd J. Mazura: „Przy porównaniu osiągnięć tych dwóch krajów [Polski i Związku Radzieckiego – przyp. aut.] w zakresie badań nad funkcjonalną analizą zdania, rezultaty polskie okazują się więcej niż skromne. Jeszcze do niedawna we wszystkich polskich pracach z zakresu składni lub lingwistyki tekstu problematyka ta nie była poruszana w ogóle lub traktowana bardzo ogólnie. Dopiero ostatnio wydana gramatyka akademicka wprowadziła wyłom w tej niechlubnej tradycji, chociaż sposób potraktowania w niej tego problemu pozostawia wiele do życzenia” (Mazur 1986: 128).

poza wypowiedzią, który w wypowiedzi ma tylko pewne wykładniki, które umożliwiają jego rozpoznanie.

2.3. Ważną pozycją w polskiej literaturze odwołującej się do omówionego w poprzednim paragrafie aparatu pojęciowego (m.in. ról semantycznych) jest zbiór zawierający przedruki wcześniejszych rozproszonych prac Z. Zaron (2009)¹⁰ – w tym także wspomniany wyżej artykuł napisany w współautorstwie z J. Chojak. Nie ma tam w zasadzie żadnych studiów, które wprost odnoszą się do problemów STR (prócz wspomnianej koncepcji tematu zdania), ale jednocześnie znajduje się tam pewna konsekwentna wizja składni, której STR jest nieodłącznym składnikiem.

2.4. Ustalenia A. Bogusławskiego z 1977 roku dotyczące STR zdań pytających stały się później punktem wyjścia dla Magdaleny Danielewiczowej, której monografia poświęcona STR pytań (por. Danielewiczowa 1996) jest jak do tej pory najpełniejszym opracowaniem tego problemu w języku polskim, a jedna z najnowszych jej publikacji (por. Danielewiczowa 2021) jest poświęcona wykładnikom tzw. aspektu tematycznego¹¹ (np. wyrażeniami *pod względem* i *jako* oraz tzw. narzędnikowi względem).

3.0. Na bazie m.in. wspomnianych wyżej prac, które dotyczyły ogólnego opisu STR oraz STR różnego typu zdań, powstały liczne prace dotyczące poszczególnych klas jednostek, których miejsce w tej strukturze jest istotne. Większość z nich jako cel przyjmowała chęć opisu danej klasy, a przy okazji okazywało się, że realizacja tego celu wymagała ostatecznie przemyślenia i przedefiniowania pewnych kwestii związanych z STR.

3.1. Prawdopodobnie najlepiej opisaną klasą wyrażzeń, których specyficzną funkcję w „psychologicznej analizie zdania” widziano od początku, jest

¹⁰ Adresy wszystkich pierwodruków znaleźć można w stosownej nocie bibliograficznej (por. Zaron 2009: 243–244), dlatego w tym miejscu rezygnuję z podawania szczegółowych odnośników bibliograficznych.

¹¹ Aspekt tematyczny to – w przybliżeniu – to, pod jakim względem jest coś w wypowiedzi orzekane o temacie (jako obiekcie pozatekstowym). Stosowana obecnie przez autorkę terminologia związana z STR jest omówiona w rozdziale I wspomnianej monografii (Danielewiczowa 2021: 27–49).

klasa partykuł. Fundamentem współczesnego opisu tej klasy są monografie M. Grochowskiego (1986, 1997) oraz liczne drobniejsze prace tego autora poświęcone poszczególnym wyrażeniom funkcyjnym. Podsumowaniem tych badań jest słownik partykuł polskich (Grochowski, Kisiel, Żabowska 2014), w którym informacja o STR jest jedną z podstawowych informacji opisu leksykograficznego jednostek¹². Analityczne ujęcia wybranych typów partykuł (w szerokim rozumieniu) w kontekście STR zawiera także druga monografia Jadwigi Wajszczuk – *O metateksie* (2005). Syntetycznie pewien etap współczesnych badań partykułologicznych podsumowała M. Żabowska (2014).

3.2. Na gruncie tzw. wyrażeń funkcyjnych parametr STR jako istotny był także w opisie jednostek nazywanych tradycyjnie spójnikami. Problem ten podjęty został przede wszystkim w monografii J. Wajszczuk (1997). Praca ta – co zostało wspomniane już na wstępie) w znacznym stopniu zmieniła sposób myślenia o strukturze tematyczno-rematycznej w współczesnej polskiej literaturze semantycznej i to dzięki niej coraz częściej w dyskusji o STR mówi się o osobnej (od „zwykłej” składni) „składni” tematyczno-rematycznej wypowiedzi.

4.0. Niezmiernie istotne z punktu widzenia nauczania przedmiotów językoznawczych jest to, jak problem STR opisywany jest w opracowaniach będących przede wszystkim materiałami dydaktycznymi. Syntetyczne opracowanie kwestii znaleźć można w podręcznikach Adama Weinsberga (1983: 225–228), Adama Bednarka i M. Grochowskiego (1993: 43–44). Nieco więcej – jak już wspomniałem¹³ – miejsca STR poświęcili: S. Jodłowski (1976)

¹² Na marginesie warto wspomnieć, że typ informacji (w jakiegokolwiek postaci) w zasadzie jest jeszcze nieobecny w polskich słownikach (por. Danielewiczowa 2012). Wprowadzony był próbnie w tzw. sondach słownikowych A. Bogusławskiego i współpracowników oraz (w odniesieniu do wyrażeń funkcyjnych) w *Wielkim słowniku języka polskiego* przygotowywanym od kilkunastu lat przez Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie (por. Grochowski 2008).

¹³ Oczywiście zakładany charakter dydaktyczny danej publikacji nie stoi w sprzeczności z tym, że wpisuje się ona w całość poglądów naukowych autora na dany temat. Nie jest też wykluczone, że jakaś publikacja jako materiał dydaktyczny nie jest już praktycznie w ogóle używana, ale nadal w dyskursie naukowym przywoływana jest jako pozycja relacjonującą stanowisko danego autora. Tak jest – jak się wydaje – z cytowanym fragmentem „żółtej” składni, której przydatność dydaktyczna była i jest dosyć wątpliwa.

oraz S. Karolak w tomie składniowym tzw. żółtej gramatyki (Karolak 1984: 30–40). Obecnie prawdopodobnie najbardziej użytecznym dydaktycznie opracowaniem problemu STR jest podrzdział podręcznika Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej *Tekstologia* (por. Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009). Co prawda STR wpisywana jest tam w problemy tekstologiczne, ale początkujący czytelnik zapoznać się może nie tylko z pewną wizją STR (nawiązującą do szkoły praskiej), ale też z problemami dyskusyjnymi (stopniowalność vs binarność STR, problem zdań „czysto rematycznych”) oraz sposobami testowania podziału tematyczno-rematycznego.

Dużą wartość dydaktyczną (oraz naukową – jako próba syntezy pewnego etapu rozwoju polskiej lingwistyki tekstu) ma także praca T. Dobrzyńskiej poświęcona tekstowi jako takiemu (Dobrzyńska 1993)¹⁴. Autorka stara się przybliżyć istotę STR w następujący sposób:

Perspektywa funkcjonalna wyodrębnia wszystkie warianty komunikacyjne tego samego zdania, które w wypadku zdań oznajmujących mogłoby być – mówiąc najprościej – odpowiedziami na różne pytania. [...] Dokąd nie określimy komunikacyjnego celu zdania – nie wyodrębnimy w nim części powiadamiającej o jakimś przedmiocie – w istocie nie rozumiemy owego zdania, choćbyśmy doskonale znali znaczenie użytych słów i rozpoznawali zachodzące między nimi relacje składniowe. (Dobrzyńska 1993: 13)

5.0. Jednym z podstawowych problemów związanych z STR jest problem tego, jak powiązać STR w wąskim sensie (czyli strukturę wypowiedzenia) z STR w szerokim sensie (czyli strukturę tekstu). Teoretycznie są to te same struktury i można je traktować jako różne aspekty tego samego zjawiska (wypowiedzenie rozumiane jako pojedyncze zdanie może być przecież kompletnym komunikacyjnie tekstem), jednak w literaturze wyraźnie widać, że nurt badań STR zdania posługuje się nieco innym aparatem metodologicznym¹⁵. Poniekąd wynika to np. z tego, że w wypadku pojedynczych zdań trudno mówić np. o dynamice zmiany i rozwijania tematu. W odniesieniu do obu tych

¹⁴ Tekst ten dostępny jest jeszcze w przynajmniej trzech wersjach (por. Dobrzyńska 1991, 1993, 2010), ale ta przywoływana powyżej jest wersją najbardziej najobszerniejszą – pozostałe są jej skrótami.

¹⁵ Na gruncie polskim to podejście od strony teoretycznej najlepiej i najpełniej przedstawia Anna Duszak (1987, 1998).

aspektów funkcjonowania STR niemożliwe jest stosowanie tych samych testów diagnostycznych:

Jednakże, tak jak i test pytań diagnostycznych, tak i metoda kontrastu eliminacyjnego nie znajduje zastosowania do badań RTR [rozcłonkowania tematyczno-rematycznego – przyp. aut.] tekstów pisanych, zwłaszcza zbudowanych ze zdań o skomplikowanej strukturze formalnej. (Szumska 1996: 31)

5.1. Próbą systematycznego opisu struktury tematyczno-rematycznej tekstu mówionego oraz różnicowania STR w różnych typach tekstów (potocznych, literackich i publicystycznych) jest monografia Jana Mazura (1986). W porównaniu z innymi opracowaniami z analogicznego okresu jest to istotnie opracowanie obszerne, obejmujące materiał języka polskiego i rosyjskiego. Jest także cenne ze względu na krytyczne zestawienie funkcjonującej w obiegu terminologii polskiej, rosyjskiej (nazywanej tu akurat konsekwentnie „radziecką”) i angielskiej dotyczącej funkcjonalnej perspektywy zdania.

5.2. Podobnie konfrontatywny charakter ma monografia Doroty Szumskiej, która poświęcona jest tematycznej organizacji tekstu pisanego w języku rosyjskim i angielskim¹⁶. Wnikliwa analiza dynamiki rozwijania tematu w tekście pokazuje, jak wpływa ona na spójność tekstu. Jednocześnie autorka w konkluzji swojej pracy zwraca uwagę na to, że brak uporządkowania terminologii związanej z STR (w monografii stosowany jest konsekwentnie skrótowiec RTR – rozcłonkowanie tematyczno-rematyczne):

Jedno jest pewne, iż dopóki kwestia izotopii rematycznej nie zostanie choć w części rozwiązana, dopóty nie będzie można uznać, iż badania nad spójnością tekstu przyniosły oczekiwany rezultat. Pożądane efekty dałoby rozpoczęcie życzliwej współpracy pomiędzy różnymi i toczącymi spory definicyjne szkołami RTR [...]. (Szumska 1996: 79)

5.3. Badania stylistyczne pokazują, że określony sposób rozwijania w danym typie tekstów STR może być jedną z cech tego typu tekstów. Wpływa nie tylko na ogólną spójność tekstu (co opisywały ogólne prace na temat

¹⁶ Przy czym materiał badawczy jest ograniczony do jednego opowiadania Borysa Pasternaka w wersji oryginalnej oraz dwóch tłumaczeń angielskich.

spójności tekstu mówionego i pisanego wspomiane powyżej), ale także na sposób prezentacji informacji, który stać się cechą rodzajową i/lub gatunkową. Pouczający jest tu przykład języka poetyckiego, w którego opisie od dawna (w opisie języków klasycznych w zasadzie jeszcze od czasów przednaukowych) zwracano uwagę na problem szyku. Nie będzie chyba wielkim nadużyciem stwierdzenie, że w poezji inwersja szyku (hyperbaton, przekładnia, przestawnia, transgressio etc.) zasadniczo nie pełni funkcji informacyjnej, czyli w tym wypadku zmiana STR wypowiedzi nie ma na celu określone uporządkowania sensu, które chce przekazać „podmiot liryczny”, ale jest po prostu chwytem mającym zwrócić uwagę na sam kształt komunikatu (realizującym „funkcję poetycką” języka w sensie Jakobsonowskim). Z punktu widzenia struktury informacyjnej wypowiedzi wszelkie stylistyczne zabiegi składniowe są operacjami na STR, mimo że mogą mieć zupełnie inne funkcje, np. odpowiednią rytmizację wypowiedzi lub uzyskanie rymu. Istotne jest zauważenie w tym miejscu, że skoro mówi się o „nienaturalnym” szyku jakiejś wypowiedzi, oznacza to, że jakiś szyk „naturalny” istnieje. Obserwacje poetyków pomogły zatem tak naprawdę gramatykom w ustalaniu „reguł psychologicznych szyku”.

W polskiej refleksji stylistycznej o funkcjonowaniu opisu składniowych zabiegów stylistycznych w perspektywie funkcjonalnej zdania mówić można od lat 60. XX w., gdy w literaturze zaczęły się pojawiać funkcjonalne definicje takich zjawisk jak *antycypacja rzeczownika* (Safarewiczowa 1962) czy *projekcja aktantu* (Wierzbicka 1966). Ową inwersję zaczęto definiować wtedy właśnie jako uwydatnienie członu tematycznego wypowiedzi przez wstawienie go w pozycję inicjalną i oddzielenie składniowe i prozodyczne¹⁷.

5.4. Badania nad STR poszczególnych gatunków tekstów wydają się przedsięwzięciem rozległym, jednak przegląd literatury pokazuje, że istniejące opisy (zwłaszcza te publikowane przed 1997 rokiem, ale nie tylko) mają wła-

¹⁷ Jednocześnie trzeba zauważyć, że nie ma (nie są mi znane) żadne (większe) opracowania mówiące wprost o STR tekstów poetyckich pochodzące ze lat 1977–1997. Wyjątkiem są prace Z. Grenia (1986) i J. Chojak (1990). Warto dodać, że wspomiane w paragrafie 1.1. prace M. Červenki opublikowane w języku polskim (1974, 1976) oparte są na materiale pochodzącym z tekstów literackich (poezji i prozy artystycznej).

ściwie charakter sygnałny¹⁸. W pewnym sensie jest to zrozumiałe, ponieważ w katalogu opisywanych cech gatunkowych struktura tematyczna jest wcale nie najważniejsza – istotny jest np. temat globalny danego typu tekstu oraz spójność tematyczna na poziomie większych fragmentów tekstów (akapitów, rozdziałów). Mimo tego pewne prace opisujące właśnie STR gatunków się pojawiają. Założyć można, że jeśli badacze podejmują ten problem przy opisywaniu jakichś gatunków, oznacza to, iż uznają go za istotny dla tych właśnie gatunków. Ale problem tego, czy określony sposób organizacji STR na poziomie całego tekstu jest np. cechą należącą do „wiązki cech gatunkowych”, jest nadal otwarty:

Ten aspekt [organizacja tematyczno-rematyczna – przyp. aut.] tekstu do niedawna był wiązany z jego gatunkiem. Obecnie ten pogląd jest podważany. Jednakże mimo braku kompleksowych badań można już w tej chwili poczynić pewne spostrzeżenia. W analizach struktur tematyczno-rematycznych tekstu wyodrębnia się kilka podstawowych konfiguracji (np.: horyzontalną, wertykalną, łańcuchową). W tekstach łatwych w odbiorze, np.: skierowanych do dzieci, wykorzystywane są układy proste, natomiast teksty przeznaczone dla doświadczonego odbiorcy charakteryzują się mieszanymi, złożonymi i rozbudowanym strukturami. (Ampel-Rudolf 2009: 129)

5.4.1. Jadwiga Lizak (1997, 1999: 141–159) opisała sposób rozwijania tematów i rematów w tekstach prasowych skierowanych do dzieci. W przypadkach tych tekstów interesująca jest obserwacja, że w budowaniu całościowej struktury STR tekstu w pewien sposób uczestniczą także elementy pozawerbalne (czyli ilustracje). Wydaje się, że ten czynnik jeszcze bardziej istotny jest w budowaniu spójności tekstów np. we współczesnej prasie tabloidowej.

6. Przedstawiony przegląd historii polskich badań nad STR w dwóch–trzech ostatnich dekadach XX wieku prawdopodobnie nie jest kompletny, choć starałem się uwzględnić wszystkie najważniejsze prace na ten temat. Czas po 1997 roku przyniósł przede wszystkim liczne prace analityczne, w których koncepcja STR wywodząca się z prac A. Bogusławskiego i J. Wajszczuk wykorzystana została w praktyce do analizy różnych typów czasowników,

¹⁸ Pewnym wzorem tego, jak taka analiza może wyglądać, jest odpowiedni fragment książki U. Żydek-Bednarczuk (2005: 116–120).

przysłówek oraz wyrażen funkcyjnych, ale zdanie relacji (nawet pobieżne) z tego obszaru polskiego piśmiennictwa językoznawczego przekracza ramy objętościowe tego artykułu. Praktycznie każda ze wspomnianych w niniejszym przeglądzie autorskich koncepcji STR rozwijanych przez polskich autorów mogłaby być (i nie mam wątpliwości, że powinna) szczegółowo opisana w ramach znacznie większego opracowania.

Bibliografia

- AMPEL-RUDOLF M., 2009, Gatunkowe reguły kształtowania schematów tekstu. Schemat informacyjny, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LXV, s. 121–133.
- BANYŚ W., KAROLAK S. (red.), 1988, *Structure thème-rhème dans les langues romanes et slaves*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- BARTMIŃSKI J., NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- BEDNAREK A., GROCHOWSKI M., 1993, *Zadania z semantyki językoznawczej*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- BOGACKI K., KAROLAK S., 1992, Założenia gramatyki o podstawach funkcjonalnych, w: I. Nowakowska-Kempna (red.), *Język a Kultura*, t. 8: *Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 157–187.
- BOGUSŁAWSKI A., 1977, *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- ČERVENKA M., 1974, O tematycznym następstwie: na materiale czeskich tekstów poetyckich, w: M. R. Mayenowa 1974, s. 85–97.
- ČERVENKA M., 1976, Aktualne rozczłonkowanie zdania w prozie artystycznej, w: M. R. Mayenowa (red.) 1976, s. 81–94.
- CHOJAK J., 1990, Echa niezadanych pytań czy wyróżnione tematy? (o pewnych użyciach Norwidowskiego pytajnika), w: J. Chojak, J. Puzynina (red.), *Studia nad językiem Cypriana Norwida*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 13–36.
- CHOJAK J., ZARON Z., 2005, Wyznaczniki aktualizacji zdarzenia, *Polonica* XXIV–XXV, s. 33–44.
- DANEŠ F., 1974, Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu, w: M. R. Mayenowa (red.) 1974, s. 23–40.
- DANEŠ F., SGALL P., Téma a réma v české lingvistice, w: M. R. Mayenowa (red.) 1978, s. 47–57.

- DANIELEWICZOWA M., 1996, *O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim. Charakterystyka struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzeń interrogatywnych*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- DANIELEWICZOWA M., 2012, O pewnym ważnym typie informacji leksykograficznej nieobecnej w słownikach, w: A. M. Lewicki (red.), *Problemy frazeologii europejskiej IX*, Lublin: Norbertinum, s. 51–62.
- DANIELEWICZOWA M., 2021, *Aspekt tematyczny w informacyjnej strukturze wypowiedzi. Rozszerzanie i integracja wiedzy*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- DOBRYŃSKA T. (red.), 1990, *Tekst w kontekście. Zbiór studiów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- DOBRYŃSKA T., 1991, Tekst. Próba syntezy, *Pamiętnik Literacki LXXXIII*, nr 2, s. 142–183.
- DOBRYŃSKA T., 1993, *Tekst. Próba syntezy*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN.
- DOBRYŃSKA T., 2010, Tekst, w: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, wyd. 3, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 293–314.
- DUSZAK A. 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- DUSZAK A., 1987, *The Dynamics of Topics in English and Polish*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- FIRBAS J., 1974, O pojęciu dynamiczności wypowiedzeniowej w teorii funkcjonalnej perspektywy zdania, w: M. R. Mayenowa (red.) 1974, s. 9–21.
- FIRBAS J., 1978, K problematice tématu výpovědi, w: M. R. Mayenowa (red.) 1978, s. 29–46.
- GEBERT L., 2009, Information structure in Slavic Languages, [w:] L. Mereu (red.), *Information Structure and its Interfaces*, Berlin: Mouton de Gruyter, s. 307–324.
- GREŃ Z., 1986, Struktura tematyczno-rematyczna pieśni ludowej (na materiale macedońskiej poezji ludowej), w: V. Koseska-Toszeva, I. Sawicka, *Językowe studia bałkanistyczne*, t. 1, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 99–107.
- GROCHOWSKI M., 1986, *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- GROCHOWSKI M., 1997, *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- GROCHOWSKI M., 2008, Założenia ogólne opisu tzw. wyrażeń funkcyjnych w *Wielkim słowniku języka polskiego*, w: R. Przybylska, P. Żmigrodzki, *Nowe studia leksykograficzne 2*, Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, s. 11–22.
- GROCHOWSKI M., 2014, Dorobek Henryka Misza na tle paradygmatów składni polskiej połowy XX wieku, w: M. Grochowski, Z. Zaron (red.), *Znaki pamięci. Spu-*

- ścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku, Warszawa: Komitet Językoznawstwa PAN, s. 77–84.
- GROCHOWSKI M., KISIEL A., ŻABOWSKA M., *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- HUSZCZA R., 1979, Some Remarks on the Thematic-Rhematic Structure of the Korean Sentence *The Journal of Asiatic Studies* XXII, No. 1, s. 139–148.
- HUSZCZA R., 1980, Tematyczno-rematyczna struktura zdania w języku polskim, *Polonica* VI, s. 57–71.
- HUSZCZA R., 1983, O pewnych uniwersaliach w tematyczno-rematycznej strukturze zdania, w: T. Dobrzyńska, E. Janus (red.), *Tekst i zdanie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 97–123.
- HUSZCZA R., 1986a, The Thematic-Rhematic Structure of Questions in Korean, *Journal of Asian and African Studies* XXXII, s. 27–36.
- HUSZCZA R., 1986b, Wykładniki uwydatnionego rematu zdania w języku polskim, japońskim, angielskim i wietnamskim, *Prace Filologiczne* XXXIII, s. 325–336.
- HUSZCZA R., 1987a, On some markers of the Thematic-Rhematic Structure in Korean, *Rocznik Orientalistyczny* XLV, nr 2, s. 15–24.
- HUSZCZA R., 1987b, Spójność syntaktyczna a spójność tematyczno-rematyczna w języku japońskim, koreańskim, wietnamskim i chińskim, w: A. Weinsberg (red.), *Studia z językoznawstwa ogólnego i kontrastywnego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 19–33.
- HUSZCZA R., 1988, Thematic-rhematic Structure of Questions in Typologically Distant Languages – Polish and Vietnamese Sentence Questions, w: E. Smułkowa, K. Feleszko (red.) *Polono-Slavica Varsoviensia – Problemy językoznawstwa konfrontatywnego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 61–68.
- HUSZCZA R., 1990a, Tematyczno-rematyczna struktura zdania w językach różnych typów (Normalny podział tematyczno-rematyczny), w: T. Dobrzyńska (red.) 1990, s. 55–96.
- HUSZCZA R., 1990b, Czy istnieją zdania czysto rematyczne?, w: T. Dobrzyńska (red.), s. 97–103.
- HUSZCZA R., 1991a, Smutek topików (Problem definicji podstawowych pojęć tematyczno-rematycznej struktury zdania), w: J. Sambor, R. Huszcza (red.), *Prace z językoznawstwa ogólnego i kontrastywnego*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 49–57.
- HUSZCZA R., 1991b, Wykładniki uwydatnionego tematu zdania w języku polskim, japońskim, angielskim i wietnamskim, *Prace Filologiczne* XXXVI, s. 169–181.
- HUSZCZA R., 2000, Nie ma, żeby nie było – o segmentalnych wykładnikach tematyczno-rematycznej struktury zdania w polszczyźnie, *Poradnik Językowy* 8, s. 1–8.
- HUSZCZA R., 2003, Wykładniki tematyczno-rematycznej struktury zdania w polszczyźnie – próba typologii, w: J. Linde-Usiekiewicz, R. Huszcza (red.), *Prace ję-*

- zykoznawcze dedykowane Profesor Jadwidze Sambor, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, s. 84–95.
- HUSZCZA R., 2004, O pewnych uniwersaliach w tematyczno-rematycznej strukturze zdania, w: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *Współczesna polszczyzna. Wybór opracowań, 4, Tekstologia cz. 1*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 114–136.
- JODŁOWSKI S., 1976, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KAROLAK S., 1984, Składnia wyrażen predykatywnych, w: Z. Topolińska (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 11–211.
- KAROLAK S., 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- KIKLEWICZ A., 2004, *Podstawy składni funkcjonalnej*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- LIZAK J., 1997, O tematyczno-rematycznej strukturze tekstu w czasopismach dla dzieci, *Język Polski* LXXVII, nr 2–3, s. 145–149.
- LIZAK J., 1999, *Język czasopism dla dzieci. Wybrane zagadnienia*, Rzeszów, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- MARTEMIANOW J., 1971, Problem aktualnego rozczłonkowania (AR): język opisu AR-struktury, w: M. R. Mayenowa (red.) 1971, s. 21–46.
- MATHESIUS V., 1971, O tak zwanym aktualnym rozczłonkowaniu zdania, w: M. R. Mayenowa (red.) 1971, s. 7–12.
- MAYENOWA M. R. (red.), 1971, *O spójności tekstu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MAYENOWA M. R. (red.), 1974, *Tekst i język. Problemy semantyczne*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MAYENOWA M. R. (red.), 1976, *Semantyka tekstu i języka*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MAYENOWA M. R. (red.), 1978, *Tekst. Język. Poetyka. Zbiór studiów*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MAZUR J., 1986, *Organizacja tekstu potocznego. Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- MISZ H., 1962, O tzw. psychologicznej analizie zdania, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Filologia Polska* 3, s. 3–9.
- MISZ H., 1966, Jedna z zasad szyku we współczesnym języku polskim, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Filologia Polska* 6, s. 3–68.
- MISZ H., 1981, *Studia nad składnią współczesnej polszczyzny pisanej*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

- SAFAREWICZOWA H., 1962, Niektóre cechy języka potocznego w XVI w. na podstawie tekstu „Gospodarstwa” A. Gostomskiego, w: Z. Klemensiewicz, M. R. Mayenowa (red.), *Odrodzenie w Polsce. Materiały sesji naukowej PAN 25–30 października 1953 roku*, t. 3: *Historia języka*, cz. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 280–302.
- SZUMSKA D., 1996, *Bez rematu. Metodologia opisu organizacji tematycznej tekstu w ujęciu konfrontatywnym*, Kraków: Kraków: Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- WAJSZCZUK J., 1997, *System znaczeń w obszarze spójników polskich. Wprowadzenie do opisu*, Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- WAJSZCZUK J., 2005, *O metatekście*, Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
- WEINSBERG A., 1983, *Językoznawstwo ogólne*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- WIERZBICKA A., 1966, *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- ZARON Z., 2009, *Problemy składni funkcjonalnej*, Warszawa: BEL Studio.
- ŻABOWSKA M., 2014, Partykułologia i partykułografia. Stan obecny i perspektywy, w: A. Moroz, P. Sobotka, M. Żabowska, *Maiuscula linguistica. Studia in honorem professori Matthiae Grochowski sextuagesimo quinto dedicata*, Warszawa: BEL Studio, s. 103–119.
- ŻYDEK-BEDNARCUK U., 2005, *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*, Kraków: Universitas.

A review of Polish research on the thematic-rhematic structure of speech (1977–1997)

(s u m m a r y)

The article is a synthetic review of Polish linguistic literature 1977–1997 from the point of view of publications devoted to the thematic-rhematic structure of utterances. The conventional boundaries of the described period are marked by the publication dates of two important monographs (Bogusławski 1977, Wajszczuk 1997). The following paragraphs gather information about, among other things, pioneering publications from the 1970s, the most important directions of STR research carried out by Polish linguists in the period indicated (1977–1997), as well as more didactically oriented works.

Key words: thematic-rhematic structure; Polish linguistics; history of linguistics